

Людмила Томіленко

ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ОСІБ У РОМАНІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ЗАЛИШЕНЕЦЬ. ЧОРНИЙ ВОРОН»

Відомо, що всі слова сучасної української літературної мови з погляду їх стилістичної диференціації поділяються на дві групи. До першої належить стилістично нейтральна, або міжстильова, лексика, до другої — лексика, стилістично забарвлена або співвіднесена лише з одним чи кількома функціональними стилями. Одним із різновидів стилістично забарвленої лексики є експресивна, зокрема стилістично знижена (вulgаризми, іронічні, лайливі слова й т. ін.), органічна в розмовній мові та в художньому стилі. Її розвиток спонукають «взаємостосунки людей, їх ставлення одне до одного і до навколишнього світу» (Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. — К., 1988. — С. 163).

У мові сучасної художньої літератури лайливі, вульгарні, іронічні слова стали невід'ємним засобом самовираження багатьох письменників-постмодерністів.

Такі стилістичні ознаки мають найменування осіб у сучасному романі В. Шкляра «Залишенець. Чорний ворон».

Як відомо, дискусії навколо цього твору, що став бестселером, не вщухають. Автора звинувачують у ксенофобії, закидають й те, що твір переповнений нецензурною лексикою. Таку лексику В. Шкляр використовує для характеристики ворогів українського народу, чужоземних загарбників, комуністів та запродавців — українців, які з певних міркувань співпрацюють із завойовниками.

Стилістично маркованими в романі В. Шкляра є номінації осіб *кацап* і *москаль*, які зафіксовано в словниках та засвідчено у творах багатьох українських письменників. Посилюють негативне ставлення, увиразнюють ознаки лайливості, іронічності, згрубілості і т. ін. похідні одиниці. Наприклад, частотні в романі назви *кацапня* (*У тій колотнечі з вошивою кацапнею наздогнала біда й Чорновуса — він підхопив тиф*) (Тут і далі цит. за виданням: Шкляр В. М. Залишенець. Чорний Ворон. —

Х., 2010. — С. 36), *кацапчук* (**Кацапчуки** нам трапились ялові, не опиналися, відразу повіддавали зброю (С. 203)), *кацап'юга* (*А тоді, правда, з одного подвір'я, де купчилося чимало червоних, таки вибіг розхристаний кацап'юга і прямо до мене* (С. 271)). Слово *кацапня* поширене в українській літературі — його засвідчено у творах В. Винниченка, У. Самчука, Б. Антоненка-Давидовича, М. Івченка, І. Андрусяка та ін. Менш вживане найменування — *кацапчук* (С. Руданський, В. Винниченко, Ю. Горліс-Горський). Лексема *кацап'юга* зафіксована також у творі Ю. Горліса-Горського «Холодний Яр», що тематично перегукується із романом В. Шкляра. Ці відомості встановлено за допомогою пошукових систем Інтернету. Ознаки індивідуально-авторського вживання має слово *кацапидли*: *А кацапидли ніяк не могли вгамуватися* (С. 18).

У розгляданому творі засвідчено номінацію *москаль* та її похідні — *москалюги*, *москалики*, *москальня*: **Москалюги** миттю звітрилися з палати (С. 37); *Щоб вони ворухилися швидше, один із контролерів, які пильнували залу, — це був Петрусь Маковій, — підійшов до задніх рядів і так замахнувся гранатою, що москалики в один мент понагинали голови* (С. 60); *Біля конюшні вже зібрався цілий гурт москальні* (С. 68). Прикметники-епітети увиразнюють переважно негативні (іронічні, зневажливі) характеристичні ознаки конкретних осіб (*зіщулений, рябий, вухатий москаль; голомозі, чудні такі, дрібні, вухаті, наївні, шмаркаті москалики* і т. ін.). Усі три назви осіб зафіксовано у словнику Б. Грінченка, словнику синонімів П. Караванського, словнику чужомовних слів П. Штепи. У художній літературі широко вживається лише слово *москалик* (Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемівський, Т. Шевченко, Марко Вовчок, І. Карпенко-Карий, І. Нечуй-Левицький, Б. Антоненко-Давидович, У. Самчук та багато інших).

Загарбників, що прийшли на чужу територію, письменник називає *заброди*, *приходні*: *Оскаженілі, розбурхані вогнем і жіночим лементом заброди* кинулись одне поперед одного по коморах, льохах, келіях гребти все, що траплялося під руку (С. 82-83); *Ганнуся вже не думала ні про дитину, ні про себе, .. і коли цей приходень наказав узяти дитя і йти з хати, вона так і зробила* (С. 181).

Щодо прибічників більшовицької влади В. Шкляр використовує номінації з характерними для того часу означеннями нейтрального та ідеологічного спрямування: *червоний* (*червоні головорізи, недобитки червоної залоги, червоні карателі, червоний начальник, червоний люципер, червона погань, «червоні кашкети», червона згряя*), *більшовицький* (*більшовицькі вилупки, більшовицька мерзота*), *чекістський* (*чекістська посмітюха*), а також вторинні номінації («*червінці*»), відабrevіатурні похідні — *чекіст, губчекіст*, пор. ще *орли губчека, чекіст-агітатор, миришавий чекіст*.

Для посилення іронічного ефекту та підкреслення чужорідності понять насаджуваної ідеології письменник вживає деякі найменування мовою оригіналу, використовуючи при цьому українську графіку («*таваріці*», «*радїміє*», «*дайоші*», «*братушкі*», *советський воєнком, советські службовці, советські активісти, советські керівники*).

Перебіжчиків, яких автор теж вважає за ворогів, називає: *покручі* (*Покручі, знаючи нашу мову і гасла, наробили чимало біди, поки ми їх не вистежили в Мурзинському лісі*), *мухомори* (*Поранило його серед ночі: спершу вони з Ларіоном Загороднім наскочили на червону залозу в селі Федвар, — дізналися, що окупанти роздали зброю місцевим мухоморам, аби ті боролися з бандитами* (С. 172)), *ренегати* (*У мене не лишалось найменшого сумніву, що це вишколені з наших колишніх вояків ренегати, настільки законспіровані, що навіть ті, хто в'язав лісовиків, не знали, котрий серед них «бандит», а котрий чекіст* (С. 221)), *запроданці* (*Потім я розповів, як загинув запроданець Завірюха, — нехай же втішаться душі убитих ними* (С. 348)).

Щодо загальної (не пов'язаної з ідеологічними, національними і т. ін. найменуваннями) експресивної лексики, то у творі зафіксовано переважно лайливі, зневажливі, рідше іронічні слова, більша частина яких широко вживана в художній літературі та розмовній мові: *байбак* (*Операція була б зовсім нецікавою, та виручив один байбак, що, видно, цілу дорогу спав і тільки щойно прокинувся* (С. 203)), *безбожник* (*Він метався поміж безбожників, хапав їх за руки, за поли, поки хтось не зацідив йому кольбою в обличчя* (С. 82)), *валах* (*І цей валах здивовано дивився, як Ходя, надкусивши пиріжок із сиром, запихає до*

рота сало й капуста (С. 365)), виродок (Ворон спершу подумав, що він, **виродок**, сміється, та ні — Птіцин плакав (С. 75)), гнида (Ворон понуро дивився на Деркача, Чучупаку, Панченка: як можна було привести цю **гниду** в табір? (С. 72)), голодранець (Ще дужче Сєня зневажав **голодранців**, які сиділи позаду, — всіх отих комнезамівців, партійців, активістів, котрі були ніким, а хотіли стати всім (С. 58)), горлодер (Ох, з яким задоволенням я продірявив би йому макітру зі свого законного нагана, та оскільки зараз не міг дозволити собі таку розкіш, то спроквола повернувся до **горлодера** всією статурою і .. дуже поволі дістав із внутрішньої кишені посвідку (С. 262)), дикун (Якийсь **дикун** з розхристаною на всі груди гімнастеркою — чи не їхній ватаг — під загальний регіт підійшов до курінного Чорновуса й потягся п'ятірнею до його лівого рукава, на якому золотів тризуб (С. 36)), драпіжник (Але Залізник, як і ніж його, були тільки мальовані, він не міг зупинити **драпіжників**, які троцили ікони, хапали, били, ламали, перекидали все догори дном (С. 83)), здохляк (І хто б міг подумати, що вранці цей **здохляк** прокинеться зовсім іншою людиною (С. 77)), курва (— Тих двох, що підіймали сільське господарство, — підняти на дуба. — Вже! А цю **курву** куди? (С. 320)), курдупель (Якийсь міцненький **курдупель** підбіг до Онисі (С. 84)), плюгавка (Отак безглуздо загинути разом зі своєю таємницею. І від кого! Від руки якоїсь **плюгавки**) (С. 375)), погань (Ця крива усмішечка Василюнку доконала. **Погань** навіть перед смертю не сприймає його всерйоз (С. 318)), сексотка (Про рябу **сексотку** її попередив ще Ворон, хоч Дося й сама приглядалась до неї (С. 365)), стерво (Лише тут, на дорозі, Вовкулака, закуривши цигарочку, кинув сірника на мокрого Яшу. — Обсохни, **стерво!** (С. 29)), упир (Тому, як тільки випадала нагода, ми охоче навчали цих **упирів** замість хліба їсти святу земельку (С. 355)).

Експресивні номінації осіб у формі словосполучення — це здебільшого назви лайливі, зневажливі, як-от: іродів лакиза (— Єзжайте, всьо в акуратності, — сказав **іродів лакиза**, віддаючи документ (С. 262)), нахраписті горлорізи (Ми повели загін Дерези до Тікича, і я вже вкотре подивувався, як зухвалі, **нахраписті горлорізи** покірно ідуть на страту (С. 118)), несосвітенна мара (Несосвітенна **мара** вилупила до мене великі, мов

курячі яйця, баньки, белькотіла якесь безглуздя (С. 28)), «сучі тельбухи» (Після того всі Момоти заворушилися, жваво запрацювали шатунами, — хапаючи «сучих тельбухів» за в'язи, по черзі тягли їх у воду й топили (С. 118-119)), шкуродерська морда (— От шкуродерська морда! — він гидливо витер руки об штани (С. 184)).

Отже, у мові роману «Залишенець. Чорний ворон» В. Шкляра зафіксовано значну кількість стилістично зниженої лексики для найменування й характеристики осіб, що належать до ворожого табору. Більшість цих слів широко вживається в українській розмовній мові, використовується в образній функції у творах інших письменників та зафіксована в словниках.

Ганна Дядченко

ЕПІТЕТИ-КОЛЬОРАТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ КІНЦЯ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ ст. (ПОРТРЕТНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДИНИ)

З-поміж одиниць мови, що визначають її естетичну цінність, — епітетне, означальне слово. Як поліфункціональна одиниця художньої мови воно синтезує образне, оцінно-естетичне та емоційно-експресивне значення, акумулює культурно-історичну й мовно-поетичну традицію, є маркером авторського стилю. У поезії кінця ХХ — початку ХХІ ст. через характерні епітети рельєфно окреслюється «прикметниково-означальне поле .. людини, оцінюваної українцями» (Єрмоленко С. Я. Новий словник епітетів української мови // Лексикографічний бюлетень. — 2009. — Вип. 18. — С. 8). Наприклад, знакова для мовомислення кінця ХХ ст. індивідуально-авторська характеристика *силіконові люди: гряде пора для силіконових людей/ повзе у день багатовимірний протей/ з яким різниця лиш порядок слів у мові* (С. П'ятаченко).

Для описів і зовнішнього, і внутрішнього портрета людини визначальними є епітети із семою 'колір' — *зелений, блакит-*